

WAYS OF SOLVING THE PROBLEM OF DIVERSITY IN THE TRANSLATION OF TERMS OF FINE ART

Seytmuratova Ariwxan Ajiniyazovna

Basic doctoral student of the Karakalpak Scientific Research Institute of
Humanities of the Karakalpak branch of the Academy of Sciences of the
Republic of Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.12578358>

ARTICLE INFO

Received: 22th June 2024

Accepted: 27th June 2024

Online: 28th June 2024

KEYWORDS

Fine art, international term,
artist, decorative
(ornament, decor, interior),
color painting (painting),
sculpture (sculpture), smear
(smear), illustration
(pictorial graphic elements),
drawing (sketch), stylization
(decoration).

ABSTRACT

This article analyzes the ways to solve the problem of diversity in the translation of Art terms used in Karakalpak, as well as the problems of constructing vocabulary and the issues of applying them to printing. Taking into account the specific peculiarities of Karakalpak language during the regulation of the terminology of Visual Arts in Karakalpak language and the provision of concepts, taking content and form as the main principle in the translation of terms, provides a great opportunity for the emergence of scientifically correct terms.

SÚWRETLEW ÓNERI TERMINLERIN AWDARMALAWDAĞÍ HÁRQÍYLÍLIQTI SAPLASTÍRÍW JOLLARÍ

Seytmuratova Ariwxan Ajiniyazovna

Ózbekstan Respublikası Ilimler akademiyası Qaraqalpaqstan bólimi Qaraqalpaq gumanitar
ilimler ilim-izertlew institutı tayanish doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.12578358>

ARTICLE INFO

Received: 22th June 2024

Accepted: 27th June 2024

Online: 28th June 2024

KEYWORDS

Súwretlew óneri,
internacional termin,
súwretshi,
xudojnik, dekorativ (bezek,
dekor, interer), reñli súwret
(jivopis), músinshilik
(skulptura), mazok (súrtpe),
illustraciya (kórkem
grafikalıq elementler),
sızılma (eskiz),

ABSTRACT

Bul maqalada qaraqalpaq tilinde qollanılıp júrgen súwretlew óneri terminlerin awdarmalawdağı hárqıylılıqtı saplastırıw jolları, sonday-aq sózliklerin dúziw mashqalası hám onı baspağa tayarlaw mäseleri analizlenedi. Súwretlew óneriniñ qaraqalpaq tilindegi terminologiyasın tártiplestiriw hám túsinipler beriw barısında qaraqalpaq tiliniñ ózine tán qasıyetlerin esapqa alıw, terminlerdi awdarmalağan waqtımızda mazmun hám formanı bas princip etip alıw ilimiy jaqtan durıs terminlerdiñ payda bolıwına úlken jol ashadı.

stilizatsiyalar
(*kórkemlestiriv*).

Mámleketimizdegi tálim-tárbiyanıń tiykarǵı maqseti dóretiwshi hám erkin pikirleytuǵın, joqarı mánawiyatlı shaxstı tárbiyalaw bolǵanlıqtan, hárbir pán óz aldına ullı wazıypalardı qoyadı. Birinshi Prezidentimiz I. A. Karimov “Bárkámal áwlad – Ózbekstan rawajlanıwınıń tiykarı” atlı miynetinde bul máselege ayırıqsha itibar qaratqan : “Tálim-tárbiya jumısları haqqında aytadı ekenbiz, onıń mazmunın qısqa hám anıq etip aytıw múmkin: bizge pitkeriwshiler emes, mektep tálim- tárbiyasın kórgen shaxslar kerek... Álbette, bilim kerek, biraq bilim óz jolına. Erkin pikirlew –úlken baylıq” [1;32]. Bunda tálim alıwshınıń sóz baylıǵın asırıw, sózlerdiń mánileri, parıq hám uqsaslıqların ajratıwǵa járdem beriw, qátesiz sóylew hám jazıw, sózlerdi baylanıstırıp gáp, gáplerden bolsa tekst dúze alıw, teksttegi logikalıq qátelerdi tabıw hám dúzetiw, ózgelerdiń pikirini tuwrı ańǵarıw, bir pikirdi túrli formalarda bayanlaw, juwmaqlanbaǵan pikirdiń dawamın qayta tiklew hám til múmkinshiliklerinen oǵan say ráwishte paydalanıw kónlikpelerin qalıplestiriw hám tájiriybelerin rawajlandırıwda, ósiriwde ana tilidiń ornı, atap aytqanda sózlikler menen islewdiń áhmiyeti kúta úlken. Terminologiyalıq sózlikler málim bir tarawǵa tiyisli sózlerge anıqlama beredi. Terminologiyalıq sózlik túsindirme yamasa awdarma kórinisinde boladı. Demek, olardı bir tilli hám kóp tilli sózliklerge ajratıw múmkin múmkin [2;121]. Terminler qollanıw órishi sheklengen leksika quramında bolıp, bul taypaǵa taǵı da dialektlik sózler, awızeki sóylew tili (argo hám jargon) de kiredi. Kásip-óner terminleri – túrli kásip iyeleri sóylewinde qollanıwshı leksemalar. Ilimiy terminler kóbinese awdarmasız bolǵanlıǵı sebepli dúnya pánlerin bir pútinlik sıpatında uslap turadı. Birneshe tarawdıń terminleri bir-birine uqsas bolıp keliwi múmkin. Mısalı, [morfologiya] termini lingvistikada da, zoologiyada da qollanıladı. Olardı omonim leksemalar retinde qaraw maqsetke muwapıq. Terminler belgili bir tilge tán yamasa internacional bolıwı múmkin. Internacional terminlerdi awdarmalawǵa, olarǵa say keletuǵın variant izlewge urınıw durıs emes [2;112].

Elimiz kórkem-óneriniń áyyemgi bay mádeniyatı dúnyaǵa belgili. Bul jerde boy tiklep turǵan estelikler hám tariyxıy qazılma baylıqlar úlken bir muzeydi payda etedi desek qátespeymiz. Ata-babalarımız tárepinen jaratılǵan tákirarlanbas kórkem-óner túrleri tereń mazmunlı hám bahalı mádeniyat esteligi retinde kózge taslanadı. Ásirler dawamında jıynalǵan materiallıq baylıqlarımız, atap aytqanda, milliy ustashılıq, zengerlik, ónermentshilik, qol óneri, kesteshilik, toqımashılıq sıyaqlı túrleriniń ózine tán orınlaw texnologiyası, mektepleri, usılları bar hám olar búgingi kúнге shekem óz áhmiyetin joǵaltqanı joq. Biraq súwretlew óneri terminleri tilshi ilimpazlar hám kórkem-ónertanıwshılardıń itibarın kóp jıllar dawamında tartıp kiyatırǵan bolsa da, búgingi kúнге shekem olardıń sózliklerin dúziw máselesi ashıq qalǵan. Máselen, súwretlew ónerinde júdá kóp túsiniq hám terminlerge dus kelemiz (etyud, palitra, axromatikalıq, barelef h.t.b), olardıń máni hám mazmunın qálegen waqıtta tiyisli ádebiyatlardan tabıw júdá qıyın. Bunnan tisqari Qaraqalpaqstanda, sonday-aq Ózbekstannıń barlıq aymaqlarında ayırım terminler sol jerde jasawshı jergilikli xalıqtıń tilinde,

dialektlerinde hár qıylı bayanlanıwı múmkin. Máselen, músınshilikte qollanılauǵın “gansh”tı qaraqalpaqlarda “gansh” dep, Tashkentliler tilinde “ganch”, al Marǵılanda bolsa “bór” dep júritiliw jaǵdayları ushırasadı. Sonıń ushın, bul terminlerdiń túsindirme sózligin jaratıw, terminlerdegi usınday hár qıylılıqtıń saplastırılıwına múmkinshilik jaratadı. Rus til biliminde súwretlew óneri terminleriniń sózligin dúziw máselesi 1960- jıllarǵa tuwra keledi. Rus til biliminde G.G.Obuxova tárepinen 1961-jılı “Kratkiy slovar terminov izobrazitel'nogo iskustva” [3;139] degen atamada rus tiliniń súwretlew óneri terminleri boyınsha birinshi túsindirme sózligi baspadan shıqtı. Sózlikte 700 ge shamalas terminlerge keń túrde túsiniqler berip ótilgen. Bul miynet óz nábwetinde túrkiy xalıqlardıń lingvist alımlarınıń súwretlew óneri terminleri tarawındaǵı ilimiy jumıslarında tiykarǵı qalaw tası rolin atqardı desek qátelespeymiz.

Mámleketimizde kórkem-óner terminleriniń sózligi boyınsha birqansha jumıslar ámelge asırılǵan. 1991-jılı ózbek ilimpazı S.S.Bulatovtıń “Ganchkorlik, naqqoshlik va yoǵoch óymakorligi atamalariga oid izohli luǵati” [4;78] atamasındaǵı miyneti baspadan shıǵadı. Avtor bul miynetinde, tájiriybeli ustalar, kórkem-ónertanıwshılar, lingvist alımlardıń terminlerdi toplaw, úyreniw hám analizlew barısındaǵı pikirlerin inabatqa alıp, hárqıylı ádebiyatlar, maqalalar, arxiv derekler menen tanısqa halda ózi toplaǵan ámeliy bezeniw buyımlarınıń mánilerin túsindirip beriwge háreket etken. Sonday-aq, bul sózlikte terminler alfavit tártibinde berilip, sızılma hám súwretler menen bayıtılǵan. 1997-jılda baspadan shıqqan kórkem-óner tarawı xızmetkerleri A.Umarov hám de M.Ahmedovlardıń avtorlıǵındaǵı “Ta’sviriy san’at atamalarining izohli luǵati” [5;36] atamasındaǵı oqıwshılar hám joqarı oqıw orınları studentleri ushın arnalǵan bul ádebiyat súwretlew óneri terminlerin dúziw salasındaǵı dáslepki qádemlerden biri boldı. Avtor bul sózlikte terminlerdiń awdarmasın ózbek tilinde qollanılauǵın variantları menen awdarmalap beriwge háreket etkenin kóriwimizge boladı. Bul sózlikte “ch” háribinen baslanatuǵın eki termin, “c” háribinen baslanatuǵın tek bir termin sózdi kirgizedi. 2001-jılı B.Nodir tárepinen “Ta’sviriy va amaliy san’at atamalarining izohli luǵati” atamasındaǵı keń kólemlı miyneti jariq kórdi. Avtor bul miynette keyingidáwirdegi hám eski dáwirdegi terminlerge de keń mánide toqtap ótedi. Bul kitap aldınǵılarına qaraǵanda keń mazmunda bolıp, onda bir ǵana “Ch” háribiniń ózine 35 ke jaqın súwretlew óneri terminlerin kirgizedi. Sonday-aq, A.Hakimov hám E.Guldiń “Baysun - atlas xudojestvennix remyosel” [6;28] atlı kitabında 200 ge jaqın kórkem-óner terminleriniń russha túsindirmesin, N.Normatovtıń “Ranglar yurtiga yól” [7;47] atlı dóretpesinde 150 ge jaqın zamanagóy súwretlew óneri terminlerinin ózbekshe túsindirmesi, Sh.Abdullaeva hám F.Toirovalardıń “English for art and design students II” [8;64] atlı oqıw qollanbasında 350 ge jaqın súwretlew óneri terminleriniń inglis tilindegi túsindirmeleri berilgen.

Qaraqalpaq til biliminde 1991-jılı O.Dospanov, A.Allamuratov hám G.Tilewmuratovlardıń basshılıǵında “Qaraqalpaq kórkem-óner atamalarınıń sózligi” [9;3] baspadan shıqtı. Bul sózlikte kórkem-ónerimizdiń kóp taralǵan túrlerinde keńnen qollanılauǵın sózlerdiń jazılıw qádeleri, ayırım sózlerdiń kelip shıǵıw tariyxına baylanıslı túsiniqler berilgen. Sonıń menen bir qatarda bul sózlikte súwretlew ónerine baylanıslı jámi 50 den artıq termin jumalǵanın kóriwimizge boladı. Súwretlew óneri tariyxı boyınsha izertlegen jerlesimiz ilimpaz T.Urazimovaniń 2020-jılı baspadan shıqqan “Súwretlew óneri tariyxı” [10;184] atamasındaǵı oqıw qollanbasında súwretlew óneriniń aǵım hám baǵdarları boyınsha

70 ten aslam terminge aniqlama berip, olardıń glossariyin dúzip shıqqan. Biraq, súwretlew ónerinde qollanılatusın tiykarǵı terminlerge túsiniqler berilmegen.

Álbette, ádebiyatlarda súwretlew ónerine baylanıslı terminlerdi tek ǵana tayanısh túsiniqler formasında yaqi glossariy kórinisinde berilgenliginiń, olar arnawlı túrde sózlik formasında berilmegenliginiń guwası boldıq. Búgingi kúnge shekem súwretlew óneri terminleriniń sózligi mashqalası tek usı formada ǵana sheshilip kelingen. Súwretlew óneri de basqa pánler sıyaqlı óziniń arnawlı atamalarına iye. Biraq, súwretlew óneri atamalarınıń jetiliskeń túrdegi túsindirmeli sózligi usı kúnge shekem tolıq túrde jaratılǵan joq. Bul bolsa, álbette, joqarı oqıw orınları hám kásip-óner kolledjleri oqıtıwshılarına súwretlew óneri sırların oqıwshılardıǵa úyretiwde ayırım qıyınshılıqlardı keltirip shıǵarmaqta. Haqıyqattan da, házirgi waqıtta túsindirme sózliklerge bolǵan zárúrlík júdá artıp barmaqta. Oqıwshılar súwretlew óneri sırların úyreniw procesinde júdá kóp túsiniqler hám atamalarǵa dus keledi. Bunday atamaların tiykarǵı mánisin ádebiyatlardan tabıw biraz qıyın. Házirgi kúnde sabaqlıqlar, oqıwqollanbalar, ilimiy maqalalarda súwretlew ónerine baylanıslı túsiniqler hár qıylı bolıp jazılıp atırǵanlıǵı hám hár qıylı mánilerde qollanılǵanlıǵın kóremiz. Bunday qıyınshılıqlardı shek qoyıw maqsetinde bazı bir izlenisler alıp barıldı.

Súwretlew ónerine tiyisli terminler hám túsiniqlerdi biz rus tilinen awdarmalanǵan ádebiyatlar hám de túrli metodikalıq qollanbalardan alıwǵa háreket etemiz. Sońǵı jıllarda baspadan shıǵıp atırǵan oqıw hám metodikalıq qollanbalar, ádebiyatlarda qollanılǵan atamaların juwmaǵı sonı kórsetedi, tilimizdegi súwretlew óneri atamaların qollanıwdaǵı hár qıylılıqlar kóplep ushırasadı. Bul bolsa terminlerdiń mánilerin túsiniwge hám oqıw procesiniń sıpatına kerı tásirin kórsetedi. Kúndelikli tájiriyyede “súwretlew óneri” termininiń ornına “rasm”, “súwret”, “kartina” atamaları tez-tez qollanıladı. Lekin terminologiya komiteti rus tilinen kirgen “risunok” termininiń ornına “súwret”(rasm) sózin qollanıwdı usınıs etken. Házirgi waqıtta “grafika”, “kartinka” terminlerin de “súwret yamasa súwretlew óneri atamaları” menen atap kórsetedi. Sonıń menen birge súwretlew óneri terminleri toparında súwretshi (xudojnik, musavvir), dekorativ (bezek, dekor, interer), reńli súwret (jivopis), músinshilik (skulptura), mazok (súrtpe), illustraciya (kórkem grafikalıq elementler), sızılma (eskiz), stilizaciyalaw (kórkemlestiriw) sıyaqlı terminlerdiń sabaqlıqlarda hám oqıw qollanbalarda hár túrli etip qollanıw jaǵdayları ushıraspaqta. Máselen, “súwretshi” termini O. Dospanov, A. Allamuratov hám G. Tilewmuratovların basshılıǵında shıǵarıılǵan “Qaraqalpaq kórkem-óner atamalarınıń sózligi” miynetinde “súwretshi - súwretlew óneriniń qánigesi, xudojnik” [9;62] dep qollanıılǵan. Sonday-aq, usı miynette “xudojnik” terminin “súwretshi, súwretlew óneriniń tarawlarında islewshi adamlar” dep aniqlama berilgen. Sonıń menen birge “Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi” niń IV tomında “súwretshi- 1. súwret salıwshı, islewshi, soǵıwshı. 2. Súwret túsiriwshı, alıwshı, fotograf, “xudojnik- 1. Súwretshi, súwret salıwshı, 2. Súwret salıwda basqalarǵa tanılǵan adam.” [11;237,460] dep atáriyp berilgen. T. Urazimovaniń 2020-jılı baspadan shıqqan “Súwretlew óneri tariyxı” [10;184] miynetinde “xudojnik” termini ornına “súwretshi” termini qollanıılǵan.

Demek, bunnan kórinip turıptı bul eki termindi de tilimizde sinonim sıpatında jiyi qollanıılıp júripti. Biraq, súwretshi termini tek súwret salatuǵın adam mánisinen basqa da fotograf yaǵniy súwretke túsiretuǵın qánige mánisin de bere aladı. Sonlıqtan da, biz súwretlew óneri tarawında súwret salıwshı adamǵa qarata súwretshi emes, xudojnik degen

termindi qollanıwdı usınıs etemiz. Sebebi xudojnik degende biz tek ğana súwret salıwshı adamdı ğana kóz aldımızǵa keltire alamız. Sonday-aq, “reńli súwret” termini qaraqalpaq tilindegi 1-klastan 7-klass aralıǵındaǵı “Súwretlew óneri” mektep sabaqlıqlarında sol atama menen atalǵan. Biraq, joqarı oqıw orınları ushın arnalǵan súwretlew ónerine baylanıslı oqıw qollanbalarda “jivopis” termini menen atalıp kiyatırǵanlıǵınıń guwası boldıq. Bizin pikirimizshe jivopis terminin qaraqalpaq tilinde tuwrıdan-tuwrı qollanıw zárúrligi joq. Sebebi ol barlıq tiller ushın ortaǵ internacionallıq termin emes. Ózbek til biliminde “rang tasvir”, qazaq til biliminde “keskindeme”, inglis til biliminde “painting” degen atamaları berilgenlikten onı qaraqalpaq tiliniń ishkimúmkınshiliklerine súyengen halda “reńli súwret” degen termindi qollanıw orınlı boladı. A. Sulaymanov, I. Raxmanov, Z. Sulaymanova avtorlıǵındaǵı “Súwretlew óneri” [12;112] 4-klass ushın mektep sabaqlıǵında “músinshilik” hám “músinshi” terminleriniń ornına “skulptura” terminlerin qollanǵanın kóriwimizge boladı. “Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi” nıń IV tomında “skulptura” terminine “ılaydan, aǵashtan, tastan hám hár túrli zatlardan oyıp islengen zat, qoldan jasalǵan dene, háykel” 52, O. Dospanov, A. Allamuratov hám G. Tilewmuratovlardıń basshılıǵında shıǵarılǵan “Qaraqalpaq kórkem-óner atamalarınıń sózligi” miynetinde “qaraqalpaqsha siyrek qollanılatuǵın músin sóziniń mánisine tuwra keledi. Súwretlew óneriniń bir túri...” [9;52] dep túsinipler berilgen. Bizin pikirimizshe, rus til biliminde “skulptura”, ózbek til biliminde “haykaltarashlik”, qazaq til biliminde “músin óneri”, al qaraqalpaq til biliminde bolsa hár qıylılıqtı saplastırǵan halda sózlik qorımızda bar bolǵan “músinshilik” hám “músin” terminlerin qollanıw orınlı boladı.

Solay etip, qaraqalpaq tiline awdarmalǵan súwretlew óneri terminleriniń hár qıylı bolıp qollanıwına tómendegi sebeplerdi kirgiziwimizge boladı:

Birinshiden, qánigeniń awdarmashı bolmaǵanlıǵı terminlerdiń forma hám mazmunınıń buzılıwına alıp keledi;

Ekinshiden, házirgi dáwir súwretlew óneriniń ózbek hám qaraqalpaq tilindegi terminologiyasındaǵı bir túsinikke baylanıslı birneshe sózlerdiń qollanıwı;

Úshinshiden, terminlerdegi hár qıylılıqtıń eń tiykarǵı sebebi qaraqalpaq tilinde tolıq túrdegi súwretlew óneri terminleriniń túsindirme sózliginiń islep shıǵarılmaǵanlıǵı dep kórsetiwimizge boladı.

Juwmaqlap aytqanda, súwretlew óneriniń qaraqalpaq tilindegi terminologiyasın tártiplestiriw hám túsinipler beriw barısında qaraqalpaq tiliniń ózine tán qasiyetlerin esapqa alıw, terminlerdi awdarmalǵan waqtımızda mazmun hám formanı bas princip etip alıw ilimiy jaqtan durıs terminlerdiń payda bolıwına úlken jol ashadı.

References:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т., Шарқ, 1997. 6-32.
2. Сайфуллаева Р.Р. ва б. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Т.: “Фан ватехнология” нашриёти. 2010. 6-121.
3. Г. Г. Обухова Кратки и словарь терминов изобразительного искусства.-М:-1936.
4. Булатов С.С. Ганчкорлик, наққошлик ва ёғоч ўймакорлиги атамаларига оид изоҳли луғат. – Т., Меҳнат, 1991. 6-78.

5. Умаров А. Аҳмедов М. Тасвирий санъат атамаларининг изоҳли луғати. – Т., Ўқитувчи. 1997. 6-36.
6. Ҳақимов А. Гуль Э. Байсун – атлас художественных ремёсел. –Т., «PRINT-S», 2006.
7. Норматов Н. Ранглар юртига йўл. – Т., Ношир. 2013.
8. Абдуллаева Ч., Тоирова Ф. English for art and design students II. –Т., Янги аср авлоди. 2014
9. Алламуратов А., Доспанов О., Тилеўмуратов Г. Қарақалпақша кўркем-ўнер атамаларының сўзлиги. Нөкис «Билим», 1991. 6-3.
10. Urazimova T.V. Súwretlew óneri tariyxı. Tashkent.2020.-184b.
11. Қарақалпақ тилинің түсиндирме сўзлиги IV том. 1992.6-237.
12. A.Sulaymanov, I.Rahmanov, Z.Sulaymanova avtorlıgındağı “Súwretlew óneri” (4-klass ushın sabaqlıq) - T: b-112.